“ФУНКЦИОНАЛНИТЕ” РОЛИ НА СВЕТЕЦА

ТЮРБЕТО НА САРЪ БАБА НАД С. МОМЧИЛОВЦИ, СМОЛЯНСКО

Евгения Иванова

В Централните Родопи, където мюсюлманите са преди всичко българи и сунити, има няколко тюрбета. Най-известното от тях (разположено най-високо и най на изток) е тюрбето на Инихан (Иниан, Ениан, Енихан) баба - на вр. Инихан баба (Свобода, Момчил), 1943 м н. в., в Преспанския дял на Родопите, на границата между общините Баните и Лъки. Според местни предания под върха, на мястото на сегашната хижа “Свобода” е имало теке. Върхът по всяка вероятност е древно светилище[1], превърнато по-късно в мюсюлманско, почитано и до днес.

Тюрбе има и в самия град Смолян - на шейх Исен и жена му, за които се твърди, че са реални личности, живели през втората половина на XIX век. Посочват се дори родове, от които предполагаемо произхождат. Според някои от версиите шейхът бил учител в медресето, а впоследствие - когато двамата започнали да раздават всеки залък, който имат, и да правят чудеса - станали евлии. За мястото (центъра на една от мюсюлманските махали) също се твърди, че било теке, от което изпращали хора на хаджилък в Мека и Медина[2].

Съществуват и още няколко тюрбета, но те са с локално значение и представляват “обикновени”, непокрити гробове, макар да са извън сега действащи гробища.

Избрах за предмет на доклада си третото от “известните” тюрбета - на Саръ баба - по няколко причини:

- макар и твърде популярно сред местните (и от други краища на Родопите и на България) мюсюлмани, то е почти неизвестно за науката[3];

- намира се в район, населен само с българи - мюсюлмани (сунити) и християни;

- има подчертана връзка с тюрбето на Инихан баба - "Родопската Мека", докато тюрбето на шейх Исен и жена му в Смолян е от друг категориален ред;

- поблазни ме възможността да открия връзка между Саръ баба и Саръ Салтук.

Тюрбето се намира на една височина (най-високата точка на пътя Смолян - Баните, ок. 1300 м н. в.) над с. Момчиловци, в което живеят само българи християни. Нещо повече, понеже е едно от малкото християнски села в този район, Момчиловци е източник на предания, прославящи "религиозната твърдост, родовия героизъм и българщината" на жителите, които сами се титулуват "най-българи сред българите", защото - за разлика от повечето си съседи - "не си дали вярата". За това, че през XVII, XVIII и до средата на XIX век в Момчиловци са живели и мюсюлмани, постепенно изселили се към чепеларските мюсюлмански села[4], сегашните жители не искат да си спомнят. Мнозина (и от околните мюсюлмански села) дори не подозират този факт.

Другите две села, разположени наблизо (по шосе) - Виево и "дъщерното" му село Кутела, - са мюсюлмански. По думите на самото население те са "безверници", не посещават джамия, не ходят и на тюрбето. Дори старите хора, които, макар и рядко, посещават джамия или се молят вкъщи, са с български имена. Сред младите има покръстени. Селото "майка" Виево в миналото е известно с богатите си аги, натрупали имане с разбойничество.

Селата, които поддържат тюрбето и правят там ежегодни курбани, не са свързани с шосеен път. Хората ходят дотам по кози пътеки - "един [или два, или три - зависи от информатора] час път кестерме" [по стръмното], и карат вода с цистерни. Това са близките до Смолян

села Влахово, Градът, Катраница, Кокорово, Орешица, Селище, Стража, Тикале, Търън. Мястото на тюрбето е вакъфски имот на джамията в Тикале, а землището около него е собственост на Момчиловци и на Виево. Идват и от по-далечни села - от Родопите и от други части на България, - но не правят общи курбани, а индивидуални, обикновено наречени за здраве. Болните преспиват в тюрбето.

Тюрбето е каменна постройка с правоъгълна форма и с купол. Около стените са иззидани миндери, покрити с черги, но преспиването не става на тях, а на земята, от двете страни на гроба. Единственото, останало "отпреди", са плоските камъни, ограждащи гроба. Всичко друго, вкл. надгробните камъни, на които пише само "Саръ баба", е построено от Зафир Манчев от Кокорово през 1990.

Дължината на гроба е 162 см, ширината - 70 см. Отгоре е заравнен. "Могилката" е направена също от Манчев, сглобена от летви и покрита със зелено и червено сукно. Върху сукното се поставят стотинки. Няма следи от свещи. Ориентацията на гроба е север-юг с отклонение 40° североизток-югозапад.

Тъй като сградите на тюрбето са няколко (политическата конюнктура на "възродителите" заедно с джамиите не подминава и тюрбетата), ще проследя накратко "историята" на самото тюрбе.

Най-ранният засега известен документ, в който се споменава тюрбето, е от 1832 - удостоверение за покупка на имот от жителка на Момчиловци. Имотът е в "близост до тюрбето на Саръ баба"[5].

В списък на вакъфските имоти от 22 декември 1919, в раздела за община Тикале е отбелязано:

"Теке, гевгирена постройка [каменна, сух градеж - Е. И.], построена преди повече от 100 години, едноетажна, 25 кв. м. площ, служи за курбан колени, поддържа се от населението." Не е отбелязан приход, нито име на завещателя и условия на вакъфирането[6].

Имената Тюльбьота, Саръбуба, Гроба съществуват в топонимията и на Момчиловци, и на Виево[7]. Никой от ин-

форматорите не помни (и не си е направил труда да разчете) арабския надпис върху предишния надгробен камък, разтрошен и изхвърлен по време на "възродителния процес". Информаторите са единодушни, че гроба го е имало "винаги".

За самото тюрбе обаче не са така единодушни. В разказите им се преплитат реални (доста замъглени) спомени и предания. В джамията в Тикале, чиято собственост е имотът (заедно с 300 дка вакъфска гора), не се пази никакъв документ, потвърждаващ тази собственост: "Хората знаят." Това изглежда наистина достатъчно, защото Иван Ингилизов от Момчиловци, наел мястото след разрушаването на тюрбето през 60-те години, плащал наем на джамията.

Тюрбето е строено и разваляно няколко пъти. Най-старата постройка, която се помни, била "като сачак [стряха, навес, временна постройка] - колкото да не го вали". Често объркват самото тюрбе с навеса за закачане и дране на курбанните животни. Версиите за най-ранното събаряне/построяване са няколко и варират според отношението на съответния информатор към християните в Момчиловци. Общото е, че християните в Момчиловци винаги са намесени:

И. К., Тикале: "През 1912 момчиловци са го развалили. Но почнал да ги бие град. Попът им отишъл в Манастир[8] при един по-учен поп и той му казал, че грях са сторили да развалят тюрбето. Казал му пак да го построят."

З. М., Кокорово: "Първо почнали да го строят момчиловци - знаели, че е свято място, че глава е погребана там. Обаче нощем се събаряло и камъните се търкаляли чак в селото. Тогава извикали нашите..."

Близо до тюрбето имало и параклис "Св. Петър". "Имаше наш параклис там - казва Е. Б., една от малкото жители на Момчиловци, които понасят без притеснение присъствието на тюрбето до своето землище. - Ама на помаците не им беше приятно и ние го поместихме надолу."

Следващото тюрбе е построено от "стария Фисински от Смолян", който сънувал, че бабата иска по-

крив. Това тюрбе се помни и по неговия модел е построено сегашното.

През 1962 сградата е взривена - при един от първите етапи на "възродителния процес". Независимо от колебанията у различните информатори, кой точно го е взривил - партийният секретар на Славейно, на Момчиловци или на Виево (според това, откъде е информаторът), онзи или онези, които са го взривили, всичките били наказани - парализирали се, умрели, дори децата им пострадали.

Според Т. Н. от Момчиловци, когато взривили гроба, намерили в него само една конска глава. Останалите информатори християни мълчат по този въпрос, а мюсюлманите твърдят, че гробът бил непокътнат - срутила се само сградата. "Бомбите съборили сградата, а на гроба - нищо - казва М. К. от Влахово. - Как си го обясняваш? Бомба да гръмне, а на гроба - нищо? Силата е това."

Скоро след взривяването Зафир Манчев решава да покрие гроба, от който по това време няма следа. Мястото е ливада, взета под наем от Иван Ингилизов от Момчиловци.

Зафир Манчев: "Имах болно дете, ходихме по попове, по ходжи, при Ванга - нищо. Заведохме го да преспи на гроба на шейх Исен, оздравя детето. Жива и здрава е сега, деца има. Тогава реших - ще покрия гробовете и на шейх Исен, и на Саръ баба, хаир да направя, че ми се оправило детето."

Ингилизов му показал къде е приблизително гробът. "Много ми помогна човекът - àко че беше партиец, криеше ме. Каза, че съм му построил колиба." "Колибата" е ламаринена постройка. "Приличаше на конски обор - казват информатори от Момчиловци, - два коня да вържеш вътре, това е." Други я оприличават на автобусна спирка. Вътре нямало нищо.

"Не знаех накъде да го обърна. И го направих четвъртито - нали е заровена само главата, тялото е другаде.

През 90-а година стана по-свободно. Махнах ламарината, разкопах - откри се целият гроб, камъните си сто-

яха. Не бях сгрешил посоката. Тогава направих сегашното тюрбе. Помогна ми една бригада от Райково да направя купола. И едни от Виево докараха фадрома. И други хора даваха - кой каквото може.”

За тюрбето се грижат две жени от Райково - една мюсюлманка и една християнка.

Версиите за това, кой е Саръ баба, са няколко:

Християнска версия: Турски пълководец, заместник (или брат) на Инихан баба - покорителя на Родопите. Самият св. Георги слязъл на кон от небето, за да помогне на убийството му. Битката била при Момина вода (хълм над Момчиловци) и се състояла през 1373, през 1393 и т. н. - според знанията на информатора за времето на завоюването на Родопите. Тази версия се поддържа от повечето християни и от някои “светски” мюсюлмани, например от Виево.

Мюсюлманска версия: Те били трима братя евлии (порядко - мейлекета, пейгамбери). Двамата са задължително Инихан баба и Саръ баба, третият варира - Сеид баба от Крумовград, Осман баба от Текето, Хасковско, Ориз баба от Болярци, Асеновградско, “един от Момчилград”, “един в Гърция”... За тримата братя (в легендата те стават двама) от Смолянско до Ардинско се разказва следното: Единият брат (задължително от планината, значи Инихан баба или Саръ баба), който бил овчар, *слязъл* при брат си от полето (третият брат е винаги в полето), който бил обущар, и му занесъл вода (мляко) в кърпа. В това време обущарят правел на една жена обувката. Овчарят се загледал в крака на жената и водата от кърпата прокапала. “Събирай си ума!” - казал “полският” брат. “Планинският” отвърнал поглед от крака на жената и водата спряла да капе. “Лесно е да си евлия в баира!” - казал “полският” брат. С “изместването” на легендата на изток - към Ардинско - етническата граница между българско (мюсюлманско-сунитско) и турско (сунитско) население, където също има тюрбета, Саръ баба отпада, заместен от местния светец Яйля баба в Русалско или от безименни-

те баби в Дойранци, Гълъбово, Малко Крушево. Опозицията поле-планина обаче остава. Още пò на изток - в Момчилградско и Крумовградско, където живеят същинските алевии, отпада самата легенда. Там братята вече не са трима, а 40 (това е естествено - има повече тюрбета) и извършват други чудеса. Но Инихан баба и (по-рядко) Саръ баба продължават да се споменават.

Независимо от варианта, кой е третият, "полският" брат, прави впечатление, че той задължително е погребан в тюрбе, почитано от алевии. При споменаването на този факт информаторите вдигат рамене и подчертават своята принадлежност към сунизма.

Тази версия се поддържа от повечето мюсюлмани и от малцината християни, които се отнасят толерантно към тюрбето.

Друга версия. Нея чух от една-единствена информаторка - 88-годишна християнка от Момчиловци, собственичка на земя в близост до тюрбето и толерантна към неговото присъствие:

"На един му форкнала главата, забравих как му беше името. Не Саръ баба. Тука я заровили. Това място не се казва Саръ баба. Саръ баба е там, където са го убили - някъде към Кърджалийско. Не знам защо така се казвало - на някой големец сигурно. Та главата дошла сама тука и само нея я погребали. А след 52 дни му намерили самара - не знам къде. Те затова правят помен на 52-рия ден."

Жената не можеше да се сети за името на погребания. Салтък/Салтук не є говореше нищо. При името Мохамед Бухари се поколеба - "сякаш е тоя", - но е възможно да мислеше за пророка Мохамед. Така че не мога да приема тази версия за напълно сигурна.

Версия на смолянския мюфтия: Погребани са някакви хора - дали пълководци или духовни водачи...

С. К., приближен до Главното мюфтийство: Може и да са главорези.

Различните информатори (само мюсюлмани) спорят по различни детайли: Например какво значи думата "боба"

[баба]. Противниците на тюрбето ("новите", "учените" ходжи) твърдят, че това е име. Поклонниците му го превеждат като "баща". Спори се също и за това, кой е най-главният брат. В тези спорове "полският" брат отпада. Едни смятат, че най-главният е Инихан, защото гробът му е най-високо, други - че е Саръ, защото в неговия гроб е заровена само главата, а Инихан е заровен целият. С изместването на изток главният брат става местният. Редки са случаите, когато главният брат е Осман от Хасковско - само за онези, които са ходили на текето и знаят, че то е най-голямото. И едните, и другите обаче не подозират, че Осман баба (и Сеид, и Ориз) са почитани от алевиите.

Информаторите не са единодушни и по въпроса, какво е заровено в гроба - целият светец или само главата му. Повечето все пак клонят към версията за главата. Тази версия се обяснява както с легендата, че Саръ баба вървял дълго време с отрязана глава, носейки я подмишница, така и с малките размери на гроба. Мотивът части от тялото на светеца да се погребват на различни места е познат - например единият пръст на Исхак деде, чието тяло е погребано в Душинково, Джебелско (където впрочем също живеят сунити), е погребан в Генерал Гешево, друг - в Пенковци, трети - във Върбен... За разлика от поклонниците на Исхак деде, които почитат дори най-малкия му пръст, поклонниците на Саръ баба не знаят къде е тялото му.

"Тялото му е заровено другаде, но не знам къде. Брат му [друг, четвърти? - Е. И.] е заровен в джамията в Гьоврен."

Гьоврен е едно от трите девински села, в които - изолирани сред масиви от българско (мюсюлманско) население - живеят турци (сунити). Произходът на тези високопланински турци, живеещи "островно" в Западните Родопи, е бил повод за немалко научни дебати и за съжаление за не съвсем научното им "българизиране" още през 1975, десет години преди "възродителния процес", проведен сред

останалото турско население в България. А "долната" джамия на Гьоврен, намираща се на кръстопът - за разлика от самото село, разположено високо в планината, е посветена на Айше султан - любимата (или сестрата) на Ибрахим паша, завоевателя на този регион, и е известно сакрално място, привличащо множество поклонници. Жителите на Гьоврен смятат себе си за потомци на войниците на Ибрахим паша, а съседите си от другите турски села Борино и Грохотно - за юруци. В самото Борино се пази памет за юруци, но винаги наследник на юруците е някой от другия род - "бабата [тъщата] на еди-кой-си е от юруците..."

Районът на Борино (с Гьоврен и Грохотно) е единственото място, населено с високопланински турци, където се споменава за юруци. Останалите места с юрушка топонимия са населени с българи - християни или мюсюлмани, а в най-източната част на Смолянска област (там се намират Инихан баба и други тюрбета) и в Ардинско, където също живеят високопланински турци, етноопределящият термин е "койнари". Преди време[9] изказах предположението, че терминът "юруци" (изключението е районът на Борино, където заселването е най-късно) остава там, където самите юруци изчезват - там, където в момента няма турско население. Напротив, във високопланинските села, където и в момента живее турско население, битува терминът "койнари", а терминът "юруци" не говори нищо на информаторите.

Тогава не ми идваше наум да обвържа юрушката (или койнарската) топонимия с тюрбетата. Нямах обяснение и за присъствието на алевийски обичаи в сунитски райони - почитане на тюрбета, провеждане на майета (със или без тюрбе), - каквито съм наблюдавала и в турски, и в български (мюсюлмански) села по границата между Смолянска и Кърджалийска област.

Зафир Манчев: "На Момина вода [където според повечето християни станала битката през 1393] има юрушки гробища. Много юрушки работи има пт насам. Стар свят - какво няма..."

Юрушка топонимия има и около Инихан. Самото име Инихан/Инехан се смята за юрушко[10]...

Когато не могат да обяснят някой "странен" обичай (самото посещение на тюрбета например), информаторите казват, че дедите им го научили от "овчарите" - "каракачани" или "юруци", които ходели да се молят на едно или друго място. Като се има предвид, че каракачаните са християни, пък и няма сведения да са се мяркали в тези райони, остават юруците... И наследниците им, уседнали във високопланинските села, съседни със селата на българите мюсюлмани - койнарите.

Информаторите категорично отричат връзка с алевиите (късълбашите). Говорят за тях с подигравка и (без изключение) се сещат за обичая "Дон каращърмъсъ" ("объркват си гащите").

"Късълбашите са съвсем други - казва М. Б. от Кокорово. - В нашето село има един - зет - от Момина сълза, около Нановица. Съвсем различен."

Нещо повече, късълбаши биват наричани и "новите имами", младите, учили в арабските страни, онези, които проповядват ортодоксалния ислям - без тюрбета, без мевлюди, без муски. Именно тях (олицетворени от бившия смолянски мюфтия Али Хайредин, сега в Главното мюфтийство) изповядващите "стария, истинския", всъщност битовия ислям, наричат "сектанти". Когато възразих, че късълбашите не забраняват тюрбетата, напротив, ми отговориха: "Али Хайредин ги забраняваше, не даваше и да правим рикяти на гроба, значи е късълбаш. Сектант. Всички в Главно мюфтийство са сектанти."

Сегашният мюфтия Шефкет Хаджи е по-толерантен - не им забранява да ходят на тюрбета, но се безпокои, че "хората могат да се подведат и да станат сектанти от погрешно разбиране на исляма". Макар че: "Гледал съм какво правят шиитите - вземат пръст отвътре и я носят вън, отвън - навътре. Луда работа. Плачат, кланят се... А нашите правят същото, което правят и в джамиите."

“Курбана не го колиме на светеца - казва М. Б., - а на Аллах, защото той е един. ”

Познатият и от много други места конфликт между “стари” и “млади” по догматиката на исляма, който по високите нива вероятно има не само каноническа мотивация, рефлектира у хората като измяна на “истинския” (познатия) ислям, като нарушаване на вероизповедната им свобода. Може би изглежда парадоксално, но младите са тези, които държат на канона, а старите предпочитат да общуват с Аллах, както са свикнали - по свободния си, непритесняван от догматиката начин, за който не знаят, че се нарича “битов” или “баба” ислям. И съвсем простодушно, без да подозират, че извършват тежък грях, разказват следната история:

“Шабан Кабака от Виево разправяше за един от Влахово: Ходил до Кааба на хаджилък, а един човек оттам му казал: Вие си имате Саръ баба, защо си дошъл тук? Върви там да се кланяш за мене, пък аз тука ще се кланям за тебе.”

Това се разказва не само във Виево или във Влахово. Разказва се навсякъде, където имат *свое* сакрално място. Саръ баба просто се замества със *своето* място...

Във връзка със “своето” сакрално място искам да спомена още едно явление, характерно не само за мюсюлманите, но и за християните от целия район - ходя там, откъдето “видвам селямет, има файда” (вижда се реалната полза от обредното действие - дали принасяне на курбан, оставяне на стотинки, или просто извървяване на нелесния път пеша до тюрбето).

“Една луда жена се оправи, едно дете от Неделино проговори... Но трябва да обречеш нещо. ”

“Ямур дува се прави само ако има нужда.”

“Не гледат дата, идват кога е сухо.”

“Всеки може да прочете дува. А ако не знаеш, можеш само да наречеш курбан.”

Това явление - да очакваш реална полза от обредното действие, без очакването ни най-малко да накърни искреността на вярата ти, преди време, във връзка с друго

- християнско - култово място, нарекох утилитарна сакралност[11].

Утилитарната сакралност се проявява с голяма интензивност и при християнската, и при мюсюлманската общност. На нея се дължат посещенията на чуждо сакрално място - за болест, за бездетство, за кахър... Формулата “Бог е един”, произнасяна и от двете общности, се употребява в доста по-голяма степен, за да “извини” посещението на чуждо сакрално място, отколкото за да докаже “общия етнически произход”, както твърдят мнозина.

“Идват и от Момчиловци - няма разлика. Ядат, пият [само вода]. Нали, като се засуши, дъждът е и за нас, и за тях.”

“Един от Момчиловци даде агнета на наш курбан. “Защо даваш на тоя ахрянски курбан?” - му се подиграваха от селото. А после, като заваля дъждът, в Момчиловци падна само на неговата земя. И овцете му се умножиха.”

“Не е грях евреин или християнин да ти заколи курбана. Ама да е истински християнин - да е кръстен като дете. А не присад (дьонме). Тия ни в Аллаха, ни в Бога вярват. Ни в джамия, ни в черква влизат.”

“Ако няма джамия да се откланям, ще вляза в черква. Майката на боговете е една. И Бог е един.”

“Произходът ни е един - от Иса пейгамбер и Айше. Те раждали близнаци и ги женели помежду им.”

“Жиньете [лошите духове, вампирите - Е. И.] са и мюсюлмани, и християни, и безверници. Затова и християнските, и мюсюлманските места лекуват. Лечението играе на какъв жин си орадисал [прихванал - Е. И.] - мюсюлманския жин го лекува поп, християнския - ходжа.”

Като място за “лечение” се използва и най-старата (1835) черква в сегашния град Смолян - черквата “Св. Никола” в предишното село (сега квартал) Устово. По много стара традиция в нея (особено срещу празника на св. Никола - 6 декември) преспиват за здраве и християни, и мюсюлмани и заедно твърдят, че светецът помага. Раз-

ликата в твърденията на информаторите е, че според християните самото място лекува, а според мюсюлманите лекува "гробът".

"Попа, дето е погребан в Устовската черква, и той е светец - не гние."

В самата черква никога не е имало гроб. По предания тя е построена върху основите на стара вкопана в земята черква[12]. А в стената на черковния двор е намерен надгробен камък от 1690 г. - това е най-старият открит досега паметник в този район[13]. В двора, както навсякъде другаде, са погребани свещеници, но те са *отвън*. Информаторите (само мюсюлмани) обаче твърдят, че гробът е *вътре*.

Мнозинството от тях дори не знаят кой е патронът на черквата. Св. Никола се споменава наред със св. Иван, св. Петър и (по-рядко) с други светци. Не правят връзка между св. Никола и Саръ баба, макар разстоянието между тях да е само 20 км (по шосе) и много по-малко по стария "римски" път, който минава през няколко стражеви кули, за да се отправи към Бяло море. Без да правят връзка, информаторите мюсюлмани ходят и на двете места и "видват файда". При специално зададен въпрос - има ли нещо общо между черквата и тюрбето - най-честият отговор е: "И двете лекуват." Получих дори и такъв отговор:

"Свети Никола и Саръ баба са от един месхеп [букв. 'вяра, вероизповедание, религия, учение', но информаторът го превежда като 'разряд'], защото са лековити."

Едва ли това (възможно е - случайно) обяснение насочва към някаква връзка между Саръ баба и св. Никола. За съжаление не успях да открия на терен и името Салтък/Салтук, отнесено към Саръ баба, или друго от известните имена на Саръ Салтук - Шериф Хъзър или Мухамед Бухари (смътния "спомен" на информаторката от Момчиловци, цитиран по-горе, смятам за несигурен). На базата на досегашните си проучвания не бих се наела да твърдя, че Саръ баба от Момчиловци е Саръ Салтук от "Салтукнаме" или от множеството други известни тюрбета на същия герой[14].

Несигурно би било също така да се твърди, че има категорична връзка между Саръ баба от Момчиловци (същото се отнася и за "обитателите" на другите тюрбета от Средните Родопи) и хетеродоксния ислям в други части на Родопите и на Балканите. Въпреки "местожителството" на третия брат в предимно алевийски райони (Хасковско, Крумовград, Момчилградско или в с. Шехин/Ехинос - Гърция), тази връзка продължава да остава несигурна. В легендата за тримата братя евлии се търси повече противопоставянето високо (Саръ баба, Инихан баба)-- ниско (третия брат), планина-поле (в представите на хората от Средните Родопи Момчилградско например е "поле"), отколкото същинска "родствена" връзка с третия, "полския" брат. Възможно е да се разсъждава, разбира се, върху нравствената оценка за "планинския" и за "полския" брат - в повечето варианти на легендата съгрешилият е братът от планината, за когото е "лесно да бъде евлия в баира", където няма толкова изкушения. Твърде прибързано обаче би било на тази основа да се направи заключението, че съзнанието на информаторите определя "полския" (алевийския) брат като "правилния" брат, който устоява на множеството изкушения, на които всекидневно е подложен. Разказът за "греха" на "планинския" брат обикновено е съпроводен със закачлива усмивка и добавяне: "Видял жена, нали, човешко е, но веднага се оборавил." Информаторите по-скоро са склонни да "простят греха" на "планинския" брат, да го очовечат и приближат вторично до себе си (първичното му приближение е самият избор да живее или да бъде погребан в планината), което ни най-малко не намалява вярата им в способността му да прави чудеса и да лекува. Функцията на евлията е по-скоро да раздава благодат (разбирана в диапазона от чудесно изцеление до добив на картофи - евлиите определят коя земя какво да ражда), отколкото да бъде иманентно праведен. Връзката между чудесното изцеление и добива на картофи (основен поминък за населението от този район) е много по-важна от връзката/про-

тивопоставянето между праведния и съгрешилия брат. Тази "функционалност" на евлията (или на християнския светец), струва ми се, е основният разграничителен белег между култа към тюрбетата в Средните Родопи, почитани от идентифициращото се като сунитско мюсюлманско население, и култа към тюрбета в типично алевийските райони, където местният светец е почитан в много по-голяма степен заради самия него.

БЕЛЕЖКИ

[1] По време на експедицията "Кръстова гора" намерихме на самия връх фрагменти от керамичен съд, датиран в АИМ-БАН от X в. пр. Хр. и определен като ритуален (Архив "Кръстова гора". - В: Полезното чудо, С., 2000.)

[2] Теренен материал в архива на Института за източноевропейска хуманитаристика. Всички цитирани по-нататък теренни материали, за които няма специално указание, са от същия архив.

[3] Единствената известна ми публикация, посветена специално на Саръ баба, е на *Райчевски, Ст*, Легендата за Саръ баба и местната традиция. - Родопи, 7, 1978. В нея авторът представя гроба за християнски, а култа - дори за предхристиянски, свързан с главата на Орфей или с "жълтите (саръ) нивя". Темата за тюрбето е бегло засегната и у *Григоров, В.* Тюрбета, почитани от българите мюсюлмани в Средните Родопи. - В: Мюсюлманската култура по българските земи. С., 1998, *Канев, К.* Миналото на село Момчиловци. С., 1975; *Маринов, П*, Смолян и околията в своето близко и далечно минало. - Красногор, 1938, бр. 5.

[4] *Канев, К.* Цит. съч., 53-66.

[5] В частния архив на К. Канев, цит. по: *Райчевски, Ст*. Цит.съч.

[6] ДА-Смолян, ф. 42К, оп. 1, а. е. 3.

[7] *Канев, К*. Цит. съч., с. 26.

[8] Село на север от вр. Инихан баба, заселено в началото на XX век от християни от Давидково, намиращо се на юг от Инихан баба, т. е. отвъд тогавашната българско-турска граница. Тюрбето на самия Инихан баба е разрушено през същата 1912 г. (по време на Балканската война) от българската артилерия.

[9] *Иванова, Е.* Родопите като път и граница. - В: Аспекти на етнокултурната ситуация в България, осем години по-късно. С., 2000.

[10] *Цветкова, Б., Н. Попов*. Нови документални данни за соларството по южното българско Черноморие от XV в. - ИМЮБ (Пловдив), V, 1982, 89-131.

[11] *Иванова, Е.* Утилитарната сакралност - откриване на поносимостта. - Български фолклор, 1995, кн. 1.

[12] *Шишков, Ст*. Из долината на р. Арда. Пловдив, 1936, 75-76.

[13] *Примовски, Ат*. Бит и култура на родопските българи. С., 1973, с. 170.

[14] Вж. *Акалън, Ш. Х.* Следите на Саръ Салтук в Румелия и Светата обител на Свети Наум/Саръ Салтук в Охрид. - В: Ислям и култура. С., 1999.